

Received 16.08.2023	Research Article	JOTS
Accepted 02.09.2023		7/2
Published 05.09.2023		2023: 534-552

Müverrih Ebü'l-Ferec'in Yahudi Kökeni ve İbnü'l-İbrî Nisbesi Hakkında

On the Jewish Origin of the Historian Abū al-Faraj and the Relationship with the Title Ibn al-Ibrî

Şükrü ÖZDEMİR*

(İzmir/Turkey)

E-mail: sozdemir7@gmail.com

The renowned thirteenth-century Syriac historian Gregory Abū al-Faraj was an encyclopaedic and prolific author, writing in fields as diverse as theology, history, literature and philosophy. This multifaceted approach makes him a forerunner of the Renaissance concept of “homo universalis”, embodying the quest for “universal knowledge”. Among his notable works, the *Makhtebhanūth zabhne*, written in Syriac by Abū al-Faraj, is a cornerstone of Turkish and Islamic historical studies. The article explores the semantic nuances behind his relativity, *Ibn al-Ibrî*, and summarises the prevailing discussions. It also examines the claims made by European orientalists to Abū al-Faraj’s Jewish ancestry, as well as the counter-arguments put forward by opposing scholars. Most importantly, this article offers fresh and original insights into this complicated subject, thus broadening the discourse surrounding Abū al-Faraj’s background.

Key Words: Abū al-Faraj, the title Ibn al-Ibrî, Hebrew language, Jewish origin.

* ORCID ID: 0000-0001-5175-3086.

Giriş

Süryanî müverrih *Ebü'l-Ferec*'in *İbnü'l-İbrî* nisbesi,¹ hayatı ve eserleri üzerinde çalışan bilim insanları ve araştırmacılar tarafından farklı şekillerde yorumlanmış; bu yorum farklılıkları *Ebü'l-Ferec*'in inanç geçmişi ve etnik mensûbiyeti ile alakalı birtakım tartışmaları da beraberinde getirmiştir. Nisbesinin anlamından hareketle inanç dünyası ve kimliği hakkında yapılan tartışmaların henüz müellif hayattayken başladığını bir şiiirinden öğreniyoruz. Sözkonusu şiiirde hasımlarının kendisine nisbesinin *olası* anlamı üzerinden yönelttikleri tenkitlere cevap veren müellif, nispet edildiği itikâdî âidiyeti, 'utanç verici bir akide olarak' yorumlar. Bu çalışma *İbnü'l-İbrî* nisbesinin anlamı hakkındaki farklı görüşleri ortaya koymayı, görüş mensuplarının temellendirmelerini açıklamayı, temellendirmelerin zayıf yahut güçlü taraflarına işarette bulunmayı amaçlar. Nihayet makale, konuya yeni ve farklı bir gözle bakmak iddiâsındadır. Meselenin halli için teklif ettiği görüş; *İbnü'l-İbrî* nisbesinin morfolojik ve leksik analizine, buradan elde edilen sonucun toponimik bir tetkikle mukâyesesine dayanıyor. Dönemin sosyo-kültürel yapısından elde edilen birtakım ipuçlarını yardımcı argümanlar olarak kullanıyor. Önceki görüşlerin güçlü taraflarına ve bir yönüyle müellifinin özbenlik tasarımından dizelerine yansıyan ifadelerine dayanmayı da ihmal etmiyor.

Ebü'l-Ferec'in Yetiştği Muhit

XIII. yüzyılın ilk yarısında *Ebü'l-Ferec Barhebraeus*'un doğduğu Malatya şehri² ekseriyetle bu bölgede pek çok piskoposluk arazileri ve manastırları bulunan Yakubîlerden yani Suriye'nin Monofizit³ Hristiyan mezhebi

¹ Nisbe; bir kabile, yer, mezhep veya mesleğe mensubiyeti veya ilişkiyi ifade eden isim demektir. (Avcı, 2007: 142)

² Malatya şehrinin tarihî coğrafyası için bk. (G. Le Strange, 1905: 120 vd.); Malatya'da İslam döneminde ve Moğol istilası hengâmındaki siyasî gelişmeler için bk. (Honningman, 1978: 232 vd.)

³ "Süryânî, Yakubî, Süryânî-i kadîm ve monofizit kavramları genellikle birbirinin yerine kullanılmaktadır. Süryânî kelimesinin ilk defa ne zaman ortaya çıktığı bilinmemektedir. Mor Dionyesius Ya'kûb bin Süleybî, Mor Mihayel Rabo ve anonim Süryânî vekâyinâmesine göre kelime bir kral ismi olan Suros'a dayanmakta, bazı iddialara göre Lübnan'ın Sûr şehrinden veya 'bölgeye hâkim olan Asurlular'ın ülkesi' anlamında Yunanlılar'ın bu coğrafyaya verdikleri Surya adından gelmektedir. Bazı Süryânî kaynakları ise Ârâmîler'den bir kısmının milâdî I. yüzyılda Hristiyanlığı kabul ettiğini, bunların kendilerini pagan ırktaşlarından ayırt etmek için Süryoye lakabını kullandıklarını ve Süryân isminin bundan geldiğini ileri sürmektedir. V. yüzyıldan itibaren Süryânî ismi İsa Mesîh'te tek tabiat bulunduğuna inanan (monofizit) hristiyanları yani bir mezhebi ifade etmek

mensuplarından oluşmaktaydı. Yakubî patriği Malatya'daki *Barsouma Manastırı*'nda ikâmet eder, *Sinod* meclisi toplantıları burada icrâ olunurdu. Selçuklular devrinde şehrin Hristiyan Süryanîler dışındaki nüfusunu Ermeniler ve Müslüman Türkler teşkil etmiştir. Hudut şehri olması dolayısıyla Kilikya Ermeni krallığı ile Irak mahallî hükümetlerinin daimî hücumlarına maruz kalan Malatya, Moğol istilasına kadar belirli bir refah düzeyini korumuş, birçok din adamı ve yazar yetiştiren güçlü bir kültür merkezi olma vasfını yitirmemiştir. (Nöldeke, 1892: 250)

Ebü'l Ferec'in Hayatı ve Eserleri

Şarkın büyük teolog, şâir, filozof ve tarihçisi *Ebü'l-Ferec İbnü'l-İbrî* (*Bar Hebraeus*) 1225 yahut 1226 yılında (Selevkoslar takvimine göre 1537'de)⁴ yukarı Fırat yakınlarındaki Malatya şehrinde dünyaya geldi. Tam adı, *Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Bar Gregoryus ibni Tâceddîn Hârûn bin Toma el-Malatî* dir. (Bolis El-Fegâlî, 1988: 13) *Bar Avraya* yahut *Bar Ebroyo* (Ar. *İbnü'l İbrî* / Lat. *Bar Hebraus*) olarak iki farklı şekilde telaffuz edilen nisbesinin anlamına ilişkin farklı görüşler mevcuttur. Vaftiz adı *Yuhanna*'dır, kaynaklarda *Ebü'l-Ferec* künyesini ve *Cemâlüddin* lakabını niçin aldığına dair bilgi bulunmamaktadır. (Özaydın, 2000: 92) Devrinin itibarlı bir hekimi olan babası Harun (Aron) oğlunun tahsil ve terbiyesiyle bizzat ilgilenmişti. *Ebü'l-Ferec* küçük yaşından itibaren ana dili olan mahallî Süryanice dışında edebî Süryanice, İbranice ve Arapça öğrenmeye koyuldu. Felsefe ve ilahiyat eğitiminin yanında babasından ve devrin tabiplerinden tıp ilmini öğrendi.

için kullanılmıştır. Bunlar kendileriyle aynı etnik kökenden gelen, ancak Nestorius'un görüşlerini kabul ederek İsa Mesih'te iki tabiat olduğuna inanan dindaşlarını da Nestûrî diye tanımlamış, Katolikliği benimseyip Roma'ya bağlanan Nestûrîler ise Keldânî olarak adlandırılmıştır. Bu dönemde Süryânî ismi Batı'daki monofizit kelimesinin karşılığında kullanılmıştır. 1782 yılına gelindiğinde bir ihtilâf neticesinde Mihael Carve'nin liderliğindeki grup Roma Katolik kilisesine bağlanınca geleneksel Antakya kilisesine mensup Süryânîler, bu Katolik Süryânîler'den kendilerini ayırmak için Süryânî-i Kadîm ismini kullanmaya başlamışlardır. Bu tabir günümüzde bir mezhebi, yani İsa Mesih'te tek tabiatın varlığına inanan Antakya Süryânî kilisesi mensuplarını ifade etmektedir." (Çelik, 2010: 175)

⁴ Süryânîlerin kullandığı Selevkoslar takvimi (Ere des Séleucides), İskender'in komutanlarından I. Selevkos'un kendi adıyla anılan devletini kurduğu 312 tarihinden başlar. Bu sebeple Selevkoslar takvimine göre bir tarih hesap edilirken miladî senenin üzerine 312 sayısı eklenir. (Danişmend, 1939: 73)

1243 senesinde Hulagu Hân'ın idaresindeki Moğol orduları Önasya'da İran'dan Filistin'e kadar olan toprakları istilâ etmiş, Moğollar'ın tahripkâr hareketlerine dâir şüyû' bulan haberler Malatya'da büyük bir tedirginliğe sebebiyet vermişti. Talihin garip cilvesi birbirini ezeli düşman telakki eden şehrin Müslüman ve Hristiyanlarını müşterek düşman karşısında yekvücut hale getirmiş, halk başgösteren tehlike dolayısıyla tedbirli bir kimse olan Suriye metropolü *Dionysius*'un başkanlığında ortak hareket etmeye karar vermişti. Malatya'yı Moğolların yağma ve tahribinden kurtaran şey rüşvetçi Moğol komutanının zaafı oldu. Komutan hastalandığında tedavisi için Moğollar şehrin önlerinde görünmeden kaçıp Suriye'ye ilticâ etmek isteyen fakat garip bir kaza⁵ neticesi muvaffak olamayıp şehirde kalan hekim Harun görevlendirildi. *Harun*'un, komutanı tedavi ettikten sonra kendisine Harput'a kadar refakat ettiğini, hadiseden sonra ailesini de alıp Frenklerin elinde olan Antakya'ya yerleştiğini görmekteyiz. *Ebü'l-Ferec* piskopos olabilmek için burada ruhbanlığa başlıyor ve bir müddet sonra Trablusşam'a giderek burada bir Nesturî'den ilim öğreniyor. Arapça'yı Süryanice gibi rahat yazmasından hocaları arasında Müslümanların da olduğu tahmin edilmekte; ayrıca Farsça bildiği, Türkçeyi de konuşabildiği zannedilmektedir. Kabiliyet ve gayretiyle kilise erkânının dikkatini çeken, Patrik II. Ignatius tarafından 12 Eylül 1246'da henüz yirmi iki yaşındayken Malatya yakınlarındaki Gubos piskoposluğuna tayin edilip Gregorius ünvanını alan *Ebü'l-Ferec* çok geçmeden Lakabin piskoposluğuna terfi ediyor. (Nöldeke, 1892: 237-239)

Ebü'l Ferec'in Lakabin'deki ikâmeti yedi sene sürmüştü, bu esnada Patrik Ignatius vefat etmiş, yeni patrik seçimi sırasında meydana gelen ihtilafta *Ebü'l Ferec*, Madani oğlu John'a karşı *Dionysius*'u desteklemişti. *Dionysius*'un patrik olması üzerine mükâfat olarak Halep'te Doğu Yakubî Süryanîlerinin mafriyanı⁶ yani metropolidi olarak atandıysa da muhalifleri Halep hâkimi El-Melikü'n-Nâsir'a başvurup yeni görevine engel oldular. Malatya'ya çekilmek zorunda kaldı ve iki sene *Barsuma Manastırı*'nda inzivâ hayatı yaşadı. Bir süre sonra Dımaşk'a

⁵ “*Harun*'un hizmetçileri denklere, hayvanların sırtına yüklüyor ve bir katırın sırtına yerleştirdikleri yükleri iplerle sımsıkı bağlarken, katır huylanarak sıçramış, eşyayı sırtından atmış, katırcıları dağıtmış, yükleri altüst etmiş ve yola çıkmaya imkân vermemişti. Yükler darmadağın bir hale geldiği için şehrin kapısında duran bir sürü işsiz güçsüzler küçük kafilayı soyamak emeliyle koşmuşlardı.” (Budge, 1999: 11)

⁶ “*Yakubîler*, mafriyanı, patrikten sonra en büyük şahsiyet sayarlar. Patrik kendi piskoposları üzerinde tam nüfuz sahibi olduğu gibi mafriyan da kendi idaresi altındaki piskoposlar üzerinde aynı şekilde nüfuz sahibidir.” (Budge, 1999: 11)

giderek *Melikü'n-Nâsır*'la görüşmüş, metropolitlik beratını alıp Halep'teki vazifesinin başına dönmüştür.

Moğol orduları Haleb'i kuşattıklarında Bar Hebraeus, Hulagu Hân'ın huzuruna çıkarak Yakubî Hristiyanları için bağışlanma talebinde bulundu ve isteği kabul edildi.⁷ 1264'te patrik tarafından Tikrit ve doğu mafriyanlığı yani Maveraünnehir ve Irak-ı Acem metropolitliği görevine atandı. Hulagu'dan hem kendisi hem de patrik III. Ignatius için berat almaya muvaffak oldu. (Günaltay, 1991: 196; Özaydın, 2000: 92) Şark mafriyanlığını ifa ederken Hristiyanlığın yayılması ve yeni kiliseler inşası için büyük gayret eden *Bar Hebraeus*; 30 Temmuz 1286'da Azerbaycan'da Meraga'da vefat etti, cenazesi Musul'daki Mar Matthey mezarlığına defnedildi.

Ebü'l-Ferec; ilahiyat, felsefe, dilbilgisi ve şiir konulu birçok eser telif etti.⁸ Sayısı otuzu geçen eserlerinin bir kısmı Arapça, ekserisi Süryanicedir. Aziz Suryal Atiya, ilmin birçok şubesinde eser vermiş olan *Ebü'l-Ferec*'in ansiklopedist yönü üzerinde durarak onu “Rönesans'ın evrensel insan (*homo universal*) idealinin gerçek bir öncüsü” olarak kabul eder, “evrensel bilgi temelinde kendi felsefesini kuran” bir düşünür olarak tanımlar. Ramon Llull ve Roger Bacon ile mukayese etmeyi abartılı bulmakla birlikte onun felsefe kuran düşünür yönünü incelenmeye değer görür. (Atiya, 2005: 231)

Süryanice olarak yazdığı *Makhtebhanûth Zabhne* adlı umumî tarihinin birinci cildinde hilkatten kendi devrine kadar olan olayları anlatan müverrih,

⁷ Hristiyanların Hulagu Hân'dan gördükleri iyi muamele ve onun nezdinde sahip oldukları imtiyazlar, Hulagu'nun Kerait prensesi olan Hristiyan eşi Dokuz Hâtun sayesinde mümkün olmuştur. Dokuz Hâtun'u memnun etmek için Hristiyanları ihsanlara gark eden Hulagu, Hristiyan olmadığı halde Hristiyanlığa karşı büyük bir sempati duyuyordu. Şüphesiz ki bunda annesinin de Nesturî bir Hristiyan olmasının rolü vardır. (Grousset, 2011: 360-361) Léon Cahun, *Ebü'l-Ferec*'in Hulagu hakkındaki sitayişkârâne cümlelerini şöyle nakleder: “Paskalya'nın başlangıcında Hulagu vefat etti diye yazar *Ebü'l Ferec*. Hakîmâne hâli, yüce gönüllülüğü, gerçekleştirdiği büyük işleri benzersizdi onun. Ertesi sene vefâkâr kraliçe Dokuz Hatun vefat etti. Hristiyan dininin bu iki aydınlığı ve koruyucusunun ayrılığı bütün dünyada Hristiyanları büyük teessüre garketti.” (Cahun, 1896: 428) Hristiyanların ve özel olarak Yakubîlerin Moğollar çağındaki bu iyi günleri uzun sürmemiş, 1359'da İlhanlı hükümdarı Gazan'ın İslamiyeti kabulü sonrasında Yakubîler sistematik bir şiddete maruz kalmışlardı, hele Timur devri onlar için büyük bir felaket oldu. Kaçıp dağlara sığınanlar haricinde çoğu kılıçtan geçirildi, manastırları yok edildi, kitapları yakıldı. (Atiya, 2005: 236)

⁸ Eserlerinin tam bir listesi, yapılan neşirleri ve içerik detayları için bk. Budge, 1999: 30 vd.; Wright, 1894: 268 vd.; Barsoum, 2003: 465 vd.; Atiya, 2005: 231 vd.

İslam tarihi için Arap ve Fars kaynaklarından, Moğol devri için Cüveynî'nin eserinden istifade etmiştir. Ölmeden önce Müslümanların ricaları üzerine eserinin *Târihu Muhtasari'd-Düvel* adını taşıyan Arapça bir muhtasarını da yazmıştı. Eserinin Arapçaya tercüme etmediği ikinci ve üçüncü kısımları batıda monofizit patriklerin, doğuda monofizit mafriyanların idaresindeki Hristiyan kilisesinin tarihidir. Telif eserlerinin yanında tercümeleri de bulunan *Ebü'l-Ferec*, İbn-i Sînâ'nın *Kitâbü'l-İşârât ve't-Tenbihât*'ını, Esirüddîn Ebherî'nin *Zübdetü'l-Esrâr*'ını Arapça'dan Süryanî diline tercüme etmiştir. (Brockelmann, 1978: 861-862)

Ebü'l Ferec'in Nisbesi Olan İbnü'l-İbrî Lafzının Anlamı

Gregoryus Ebü'l-Ferec'in nisbesi olan *İbnü'l-İbrî* tamlamasının Süryanice aslı *Bar Avraya* yahut *Bar Ebroyo*'dur. Avrupalılar bu tamlamayı *Bar Hebraeus* şeklinde Latinleştirmişlerdir. Tamlamanın anlamı hususundaki tereddütler *Ebü'l-Ferec*'in kökeni ile ilgili de birçok farklı görüşlerin doğmasına yol açmıştır. Bu görüşler, üç ana başlık altında toplanabilir:

1. *İbnü'l-İbrî* nisbesinin 'İbranî oğlu' anlamına geldiğini söyleyenler birinci görüşü temsîl ederler. Bunlar, *Orientalische Skizzen*'de *Bar Hebraeus* adıyla kıymetli bir etüt neşreden Alman âlimi Theodor Nöldeke, *Syriac Literature* müellifi İngiliz âlimi William Wright ve *Littérature Syriaque* adlı eseri yazan Fransız oryantalist Jean Babsiste Chabot gibi Avrupalı müsteşriklerdir. Bu görüşte olanlar *Ebü'l-Ferec*'in babasının Yahudi kökenli olduğunu, Yahudilikten Hristiyanlığa geçtiğini, *İbrî = İbrânî* lakabının ona bu sebeple verildiğini, lakabının evlatlarına da intikal ettiğini, dolayısıyla *Ebü'l-Ferec*'in babasının lakabını taşıdığını söylerler.

2. İkinci görüşün mensupları *İbrî* kelimesini Arapça karşıya geçmek anlamındaki 'ubûr' masdarı ve nehir kıyısı anlamındaki *ibr* kelimesiyle ilişkilendirirler. Dolayısıyla *İbnü'l-İbrî* tamlamasını 'karşıya geçenin oğlu' daha açık bir tabirle 'Fırat nehrinin diğer yakasından gelenin oğlu' anlamında değerlendirir ve *Ebü'l-Ferec*'in nisbesi dolayısıyla Yahudî bir kökene izâfe edilmesinin yanlış olduğunu savunurlar. Bu görüşün en önemli temsilcisi Antakya Süryani Ortodoks Patriği Efram Barsum'dur. Antakya Patriği III. Yakub (Jacoub), Luvis Şeyho El-Yesuî ve Bolis el-Fegâlî bu görüştedirler. Avrupalı bilginlerin bir kısmının da bu görüşe daha yakın durdukları söylenebilir.

3. Üçüncü görüş iki temel görüşün yanında tâli bir görüş olarak kalır. Zira bu görüşte olanlar ikinci görüşü destekleyici bir argüman olarak *İbnü'l-İbrî* adının *Ebü'l-Ferec'e* Malatya yakınlarındaki Ebra ~ Abra karyesinden olduğu için verildiğini iddia ederler. Joseph Tarzi ve Bolis el-Fegalî yazdıkları *Ebü'l-Ferec* biyografilerinde bu üçüncü görüşe de yer vermişlerdir.

Birinci Görüşü Savunanların Söyledikleri ve Temellendirmeleri

Bu görüşü savunanların başında Alman müsteşrik Theodor Nöldeke gelmektedir. *Nöldeke*, 1892 yılında yazdığı bir makalesinde *Ebü'l-Ferec'in* kökenine ve nisbesi olan *İbnü'l İbrî* tamlamasının anlamına ilişkin şunları söyler:

“(Ebü'l-Ferec'in) babası Aron (Harun) adında saygın bir tabipti. Vaftizlenerek Hristiyanlığa dönmüş bir Yahudi olduğu anlaşılıyor. Bu zatın Yahudiliğine Suriye Hristiyanları arasında oldukça yaygın olan ismi delil gösterilmiş değildir. Zaten bu ad yaygın bir şekilde kullanılmıyorsa vaftiz edildiği esnada muhakkak ki değiştirilirdi. Gerçek şu ki Harun'un şöhretli oğlu, Bar Avraya (diğer bir telaffuza göre Bar Evroyo) yani 'İbranî oğlu' adını taşıyordu. Bir şiirinden asla kabul etmediğini anladığımız bu lakap, söylenenleri desteklemektedir. Ebü'l-Ferec'in Yahudi kökeni onun gerek işlerinde gerekse yazdığı şeylerde kendisini gösteren keskin ve ölçülü zekâsından da anlaşılıyor.” (1892: 237)

Yukarıdaki ifadelerinde görüldüğü üzere Nöldeke, *Ebü'l Ferec'in* aslen Yahudi olduğuna *İbnü'l İbrî* unvânını, işleri ve yazılarındaki zekâ alametlerini, ayrıca da bir şiirini delil göstermekteydi. *İbrî* kelimesini niçin 'İbranî' anlamında çevirdiğine dair herhangi şey söylemeyen yazarın *Ebü'l-Ferec'in* keskin zekâlılığından hareketle -sanki bu özellik sadece İbranî ırkına özgüymiş gibi- *a priori* bir hüküm vermekte olduğunu görüyoruz. Nöldeke'nin makalesinden iki yıl sonra neşrettiği *Syriac Literature* adlı eserinde W. Wright, Harun'un Yahudilikten ihtidâ ettiği, oğlunun bu sebeple *İbnü'l-İbrî* lakabını aldığı ve bu lakabın 'İbranî oğlu' anlamına geldiği yönündeki iddiayı tekrarlar.⁹ 1932 yılında *Ebü'l Ferec Tarihi*'ni İngilizceye tercüme eden Budge esere yazdığı mukaddimede¹⁰ ve onun hemen ardından meşhûr müsteşrik J. B. Chabot 1933'te neşredilen

⁹ “Abu'l Faraj Gregory was the child of a phisician at Meliténe (Malatiah) named Aaron, a convert from Judaism or of Jewish descent whence his son got the name of Bar Ebhrāyā or Ibn al-'Ibrī “the son of the Hebrew.” (Wright, 1894: 265-266)

¹⁰ “Babası Harun'un halis Yahudi ve dindarlarından birçokları gibi tabip olduğundan şüphe etmeye yer yoktur.” (Budge, 1999: 11)

eserinde¹¹ aynı görüşü herhangi bir delil göstermeksizin savunmaya devam ederler. Görüşün revaç bulmasına Nöldeke'nin meşhur makalesinin sebep olduğu ve daha sonra *Ebü'l Ferec* biyografisi yazarların bu bilgiyi ondan aktardıkları anlaşılıyor.

İkinci Görüşü Savunanların Söyledikleri ve Temellendirmeleri

Nöldeke'nin makalesini neşrettiği tarihten çok kısa bir süre sonra 1898 yılında Beyrut papazlarından Luvis Şeyho El-Yesûî, *Maşrık Mecmuası*'nda *Gregoryus Ebü'l Ferec El-Ma'rûf bi-İbni'l İbrî* adlı bir makale yayımlar.¹² Luvis Şeyho, bu makalesinde müsteşriklerin bilhassa Wright'ın iddialarına cevap veriyor, bu iddiaların asla vârid olamayacağını şu cümleleriyle ifâde ediyordu:

“Bu hal tercümesinin sahibi olan (Ebü'l-Ferec'in) babasına Ehron (Harun) denirdi. Müellif Rayt'ın (Wright) zannettiği gibi bu isimde onun Yahudi bir aileye mensubiyetini yahut Yahudi iken ihtidâ ettiğini düşündürecek bir şey yoktur. Günümüze kadar Yakubî Hristiyanlardan birçoğu çocuklarına Harun adını vermişlerdir. Oğlunun İbnü'l-İbrî diye isimlendirilmesi Yahudiliğine delil olabilir de dikkatli bir araştırma neticesinde tarihçilerin eserlerinde bunu teyîd etmek şöyle dursun nakzedecek şeyler bulduk. Allâme Renaudot, *Litürkiyyat Mecmuası*'nda¹³ Paris'te İbnü'l-İbrî'nin kendi elinden çıkmış bir elyazma eserde 'Ebü'l-Ferec'in Yakubî müelliflerin meşhurlarından Patrik Büyük Mikail'in kardeşinin oğlu olduğunu gördüm.' diye yazar. Eğer Ebü'l Ferec sonradan Hristiyanlığa geçmiş olsaydı Şark kilisesinin kanunları gereği mezhebinin mensupları patrik seçilmesine rıza göstermezlerdi.” (1898: 291)

Luvis Şeyho'dan sonra Antakya Süryanî Ortodoks patriği Efrem Barsum da *İbnü'l-İbrî* tamlamasını 'İbranî oğlu' diye tercüme edip bunu *Ebü'l-Ferec*'in babasının ihtidâ etmezden evvelki dinine işaret sayan müsteşriklere bir reddiye kaleme alır ve 1927 yılında Beyrut'ta çıkan *Mecelletü'l Külliye el-Amrikiyye* mecmuasında neşreder. Barsum'a göre *Ebü'l-Ferec* soylu bir Hristiyan aileye mensuptu. O yahut dedelerinden biri Fırat nehri geçitlerinden birinde, nehir geçilirken dünyaya geldiğinden kendisine bu isim verilmişti. Zira Süryani dilinde

¹¹ “Il est communément appelé Barhébréus (fils de l'hébreu), surnom qui lui fut donné parce qu'il était fils d'un juif converti, Aaron, établi comme médecin à Méliène.” (J. B. Chabot, 1934: 131)

¹² Bu makale, 1898 tarihli *El-Maşrık mecmuasının* 289-295, 365-370, 413-418, 449-453, 505-510, 555-561, 605-612. sayfalarında yayımlanmıştır.

¹³ Luvis Şeyho El Yesûî'nin *Litürkiyyat Mecmuası* adıyla zikrettiği *Liturgiarum Orientalium Collectio* adlı eserde *Gregoryus Ebü'l-Ferec*'le ilgili şu bilgilere rastlanır: “Gregoryus Arapların Malatya diye adlandırdıkları Melitine'de Selevkoslar takvimine (ya da diğer adıyla İskender takvimine) göre 1537 yılında dünyaya geldi. Bu tarih miladî 1225 senesine karşılık gelir. Hristiyan ruhanîlerinden Antalya Patriği Mikhael'in kardeşinin soyundan geldiği Cod. Colbertino'da kayıtlıdır.” (Renaudot, 1847: 463)

Ebroyo kelimesi ‘sahil’ ya da ‘geçit’ anlamına geliyordu. Bar Ebroyo, ‘sahilin oğlu’ = ‘nehir kıyısında dünyaya gelen’ ya da ‘geçidin oğlu’ = ‘nehir geçidinde dünyaya gelen’ demekti. Barsum, bu iddiasına *Ebü’l-Ferec*’in bir şiirini delil gösteriyor, *Ebü’l-Ferec*’in nisbesinin anlamını bizzat kendisinin bu şiirde açıkladığını söylüyordu: (İbnü’l İbrî, 1983: 71; Bolis Behnâm, 1965; 16; Barsoum, 2003: 463-464).

لـمـا دـمـر دـبـلـيـمـا لـمـا دـمـر دـبـلـيـمـا
لـمـا دـمـر دـبـلـيـمـا لـمـا دـمـر دـبـلـيـمـا
لـمـا دـمـر دـبـلـيـمـا لـمـا دـمـر دـبـلـيـمـا
لـمـا دـمـر دـبـلـيـمـا لـمـا دـمـر دـبـلـيـمـا

Şiirin Tercümesi

“Eğer Efendimiz (Hz. İsa) bizzat kendisine Sâmiriyeli demişse,

İnsanlar seni “Bar Ebroyo” adıyla çağırdıklarında utanma,

Bu adlandırmanın kaynağı Fırat Irmağı’dır,

Utanç veren bir akîde yahut İbrânî dili değil!”

Bilindiği üzere Sâmiriye şehri Filistin topraklarının kuzeyinde yer almaktadır ve Tevrat eksenli bir din algısına sahip olan Sâmirîler adlarını bu topraklardan alırlar. *Ebü’l-Ferec* şiirinde “Eğer İsa itikad bakımından kendilerinden farklı olduğu Sâmirîlerin topraklarına nispetle kendisine Sâmiriyeli demişse sen de sana Ebroyo Oğlu denilmesinden utanma. Çünkü adının İbrânî dili ve Yahudi akaidi ile alakası yok. Senin adının kaynağı Fırat nehridir.” demek istiyor.

Efram Barsum’un *Ebü’l Ferec*’in Yahudi asıllı olmadığına delil gösterdiği bu şiirin yanında Antakya patriği Mar Ignatius Yakup ayrı bir delil daha öne sürüyor. Ona göre *Ebü’l-Ferec İbnü’l-İbrî*’nin dedesi Toma (yani Thomas) bir Hristiyan adı taşıyordu ve bu durum *Ebü’l-Ferec*’in eski bir Hristiyan aileden geldiğinin deliliydi. (Jacoub, 1985: 6)

Üçüncü Görüşü Savunanların Söyledikleri ve Temellendirmeleri

İbnü’l-İbrî nisbesinin anlamıyla alakalı üçüncü bir görüş daha vardır ki bu görüşü savunanlar aynı zamanda ikinci görüşü de müdâfaa eden yazarlardır. Konuyla ilgili eserlerinde üçüncü görüşü ikinci bir ihtimal olarak zikretmişlerdir.

Bolis El-Fegâlî, Bolis Behnâm ve Herman G. B. Teule'ye (1997: 13) göre *Ebü'l-Ferec*'in babası aslen Fırat nehri yakınlarındaki *Ebra ~ Abra* adı verilen karyedendi ve oğluna bu sebeple 'Ebralı'nın oğlu' anlamında *İbnü'l İbrî* denmişti. Konuyla ilgili *Bolis El-Fegâlî* şunları söyler:

“İbnü'l İbrî lakabını Eski Bağdat matranı Bolis Behnâm, Cevbas mülhakatından olan ve Abra diye isimlendirilen büyük karye ile ilişkilendiriyor. Malatya, Grigoryus Ebü'l Ferec'in sonradan yerleştiği yerd. Bolis diyor ki: Ebü'l Ferec'in cediti bu karyeden Malatya'ya göç etti. Böylece bu karyenin ismi ahfâdına nisbe olarak kaldı.” (1988: 13)

Tartışmaların Değerlendirilmesi ve Mülahazalar

İbrî kelimesi ve *İbnü'l-İbrî* nisbesinin anlamına ilişkin yukarıda özetlenen görüşler ne dereceye kadar sağlıklı ve ne kadar isabetlidir? Acaba söylenenler indî hükümler ve acele verilmiş kararlar mıdır? Yoksa ayakları yere basan, sağlam ve ispatı mümkün iddialar mıdır? Bunu anlayabilmek için *İbnü'l-İbrî* tamlamasının anlamını tüm söylenenlerden bağımsız olarak doğru bir şekilde tespit etmeye çalışmak gerekmektedir. Bu tespit çabasında doğru olan Arap dilinin temel lügatlerine müracaatla etimolojik ve leksik bir inceleme yapmak, sonra bu incelemeden elde edilen sonucu klasik ve modern tarihî menbâların konuya ilişkin verdiği bilgilerle mukâyese etmek, mukayeseli tetkikin neticesini de tarih metodolojisinin tenkit süzgecinden geçirmektir.

Öncelikle Arapçanın temel gramerlerine müracaatla *İbnü'l-İbrî* tamlamasının analizini yapalım. Bilindiği gibi Arapça'da iki sözcüğün yanyana gelerek bir tamlama oluşturmasına *izâfet* adı verilmekte; bu iki isimden birincisine *muzâf* (tamlanan), ikincisine ise *muzâfu'n-ileyh* (tamlayan) denmektedir. Bu iki kelimedenden herbiri kullanım bakımından isim olduğunda tamlama, *terkîb-i izâfî* (isim tamlaması) diye isimlendirilmektedir. *İbnü'l-İbrî* tamlaması da bir *izâfet terkîbidir*. *Muzâf* (tamlanan), Arapça 'oğul', 'erkek çocuk' anlamındaki *ibn* kelimesidir. *Muzâfu'n ileyh* (tamlayan), Arapça nispet *î*'si almış *ibr* kelimesidir. Nispet *î*'sinin Arapçada birden fazla işlevi olmakla birlikte kelimeye kazandırdığı anlamlardan biri Türkçe {+IX} eki ile aynıdır. *Mısr+î > Mısrî = Mısırlı*”, “*Haleb+î > Halebî = Halepli* örneklerinde olduğu gibi. Aynı isim millet adlarına eklendiğinde ise Türkçe {+çA} ekiyle aynı işlevdedir ve dil adı türetir: *Türk+î > Türkî = Türkçe*, “*Arab+î > Arabî = Arapça* örneklerinde görüldüğü gibi. Ekin kelimeye ait, dair, ilişkili anlamı verdiği de görülür: *ticâret > ticârî = ticâretle ilgili, dünya > dünyevî = dünyayayla ilgili, siyâset > siyâsî = siyâsetle ilgili*. (Şartûnî, 1943: III, 64, 192;

Zihnî Efendi, 2014: 345; Maksutoğlu, 1969: 89-115) Tamlamayı oluşturan unsurları bu şekilde izâh ettikten sonra *ibr* kelimesinin Arap dilinin temel sözlüklerindeki anlamlarına bakalım:

Kâmûs Tercemesi

el-‘ibr: ‘ayn’ın kesri ve fethiyle derenin ve çayın kıyısına itlâk olunur ki öte geçecek yeridir. (Mütercim Âsım, 2013; 2156); **‘ibr:** *Nehr-i Furât’ın cānib-i garbisinden beriyye-i ‘Araba kadar mümtedd olan arza itlâk ederler. Ve bir kabîle adıdır.* (Mütercim Âsım, 2013; 2157)

Vankulu Lügati

el-‘ibriyy ‘ayn’ın kesri ve bā’nın sükûnu ve yā’nın teşdidiyle; **el-‘ibrāniyy** ‘ayn’ın kezâlik kesri ve bā’nın sükûnuyla ve yā’nın nūn’dan sonra teşdidiyle: *Yehūd tā’ifesinin lügatidir.* (Vankulu, 2014: 833)

Mütercim Âsım Efendi’nin yukarıdaki izahâtından *ibr* kelimesinin Arapçada dere kenarı, nehir geçidi şeklinde iki farklı anlama sahip olduğu ayrıca kelimenin *İbrî* şeklinin *ibr* kelimesinin Arapça nispet *î*’si almış hali olduğu, Fırat nehrinin batı yakasındaki topraklar için kullanıldığı anlaşılmaktadır. Bu doğrultuda *İbnü’l-İbrî* tamlamasının ‘nehir kıyısında doğanın oğlu’, ‘nehir geçidinde doğanın oğlu’ ya da ‘memleketi Fırat nehrinin batı toprakları olan kimsenin oğlu’ şeklinde birbirine yakın üç farklı anlamda kullanılmış olabileceği tahmin edilebilir. *İbrî* kelimesinin İbrânîce anlamında da kullanıldığını Vankulu Mehmed Efendi’nin sözlüğünden öğrenmekteyiz. Fakat ‘İbranî dilinin oğlu’ şeklindeki bir tamlamanın anlamsız olacağı hesaba katıldığında *İbnü’l-İbrî* nisbesindeki *ibrî*’nin bununla bir alakası olmadığı anlaşılır. *Nöldeke* ve *Wright* gibi bilginler *İbrî* kelimesine İbranicce değil İbrani yanî Yahudi anlamı vermişlerdir ki kelimenin ‘İbrani, Yahudi’ anlamına Arap dilinin temel sözlüklerinde rastlanmıyor. *İbr* kelimesinin kök harfleri olan (ر) (ب) (ع) harflerinin ifade ettiği anlamla ilgili yapılan bir tarama neticesinde sülâsî mücerred kökün ‘geçmek’, ‘sudan geçmek’, ‘nehirin karşı kıyısına geçmek’ anlamlarında kullanıldığı görülebilir:

Kâmûs Tercemesi

‘ubūr Çayın ve derenin beri yakasından öte yakasına geçmek ma’nâsınadır ki ma’nâ-yı mevzû’udur. (Mütercim Âsım, 2013; 2156)

Vankulu Lügati

el-‘abr ‘ayn’ın fethi ve bā’nın sükûnuyla: Geçmek, gerek sudan geçmek gerek gayriden olsun.
(Vankulu, 2014: 833)

Lisânü’l-Arab

Bir kimseye bu ibrdedir demek bu taraftadır demektir. Bir nehrin ya da yolun bir tarafından (ibr) diğer tarafına (ibr) geçtiğinde nehri veya yolu geçti (ubûr etti) denir. (İbnü’Manzûr, 1405/IV: 530)

‘abr ~ ‘ubûr masdarlarının nehrin ve yolun bir tarafından diğer tarafına geçmek anlamına geldiği, *ibr* kelimesinin ise yolun ya da nehrin iki tarafından her biri anlamında olduğu Kamus ve Vankulu Sözlükleri ile *Lisânü’l Arab*’ın yukarıdaki ifâdelerinden anlaşılıyor. *İbr* kelimesinin Süryanice muâdili olan *Ebro* ~ *Avra* ~ *Abra* şekillerinin de aynı anlam ve telaffuz değerlerine sahip bir kökten türediği aşağıdaki kelimeler incelendiğinde görülebilir:

عَبْرُ ‘abrā [c = Arabic ع]: Lat. transitor, transgressor (öteki tarafa geçen, karşıdan karşıya geçen)

عَبْرُ عَبْرٌ ‘bār, ‘bārā : Lat. transgressio, praevaricatio (geçmek, geçiş, tecâvüz)

عَبْرُ عَبْرٌ مَعْبَرٌ ma‘brā, ma‘barthā: Lat. transitus, via angusta, fauces montis (geçit, su geçidi, köprü, dağ geçidi) (Smith, 1927/II: 2788-2789)

İbr kelimesinin sözlüklerde yer alan lügavî anlamlarının yanında coğrafi olarak Fırat’ın batısındaki topraklar için kullanıldığını İslam coğrafyacılarının eserlerinden öğrenmekteyiz. Aslında kelimenin ifade ettiği coğrafi anlam ile lügat anlamı arasında sıkı bir irtibat vardır. Zira kelimenin lügat anlamı ‘nehrin bir tarafı’ olduğu gibi coğrafi olarak işaret ettiği topraklar da Fırat nehrinin bir tarafı yani batı sahilidir. XII. asrın meşhûr İslam coğrafyacısı *Yâkût-i Hamevî*, *Mu‘cemü’l Büldân*’ında Fırat’ın batısındaki toprakların Beriyye-i Arab’a kadar *İbr* diye isimlendirildiğini söylemektedir. (Hamevî, 1866/III: 603) *Mu‘cemü’l Büldân*’ın ifâdesinden anlaşıldığı kadarıyla Fırat’ın batısında bugünkü Malatya, Adıyaman ve Gaziantep illerini de içine alan ve güney istikametinde eski coğrafyacıların Arabia Deserta dedikleri Çöl Arabistanı’nın¹⁴ başladığı sınıra kadar uzayan havalide *İbr* denmektedir. Öyleyse bu havalide yaşayan insanların yaşadıkları yere nispetle *İbrî* diye anılmasından daha tabîî bir durum olamaz. Yine *Yâkût-i*

¹⁴ Batlamiyus (Lat. Ptolemaeus/ Fr. Ptolémée) Arap yarımadasını Arabia Deserta (çöl Arabistanı), Arabia Petra (taşlık Arabistan) ve Arabia Felix (mes’ûd Arabistan) adlarıyla üç kısma ayırmaktadır. *Yâkût-i Hamevî*’nin Beriyye-i Arap dediği çöl Arabistanı’nın kuzey sınırı Bâdiyetü’ş Şâm yani Suriye Çölü ile başlamaktadır. (Şemseddin, 1341: 17, 23)

Hamevî'den öğrendiğimize göre Yahudilerden bu bölgede yaşayan bir gruba da Fırat'ın ötesine henüz geçmedikleri bir zamanda *İbriyyûn* yani *İbrîler* denmiştir. (*Hamevî*, 1866/III: 604) Buradan *İbrî* kelimesinin anlamının İbranî olmadığı ama *İbr* bölgesinde yaşayan herkes gibi burada yaşayan Yahudilerin de yaşadıkları yere nispetle *İbrî* adıyla anıldığı sonucu çıkmaktadır. *Gregoryus Ebü'l-Ferec*, nisbesinin sadece 'Fırat'ın batı yakasında yaşayan kimsenin oğlu' yahud 'Fırat nehri geçidinde doğanın oğlu' anlamında olduğunu yukarıda görüşleri naklederken tercümesini verdiğimiz dörtlüğünde dile getirmekte, Fırat'ın batısında yaşayan Yahudilere verilen *İbrî* adıyla bir ilgisinin olmadığını söylemekteydi. *İbrî*, 'İbr ilinden/ülkesinden olan' yani 'İbrli' demek olduğuna göre bu havalide yaşayan her türlü halka etnik durumu ve inancı ne olursa olsun bu ad verilmiş olabilir. Malatyavî, Sivasî, Konevî gibi nisbeler nasıl bir inanca değil bir coğrafyaya işaret ediyorsa aynı şekilde *İbrî* adı da bir bölgeyi göstermektedir. *Ebü'l-Ferec*'in nisbesi üzerinde görüş bildiren tüm müsteşriklerin ve hatta karşıt görüşlülerin dikkatlerinden kaçmış olan bu husus ilk defa bu makalede tespit olunmuştur.

Konuyla ilgili olarak ikinci bir tespitimiz de Fırat'ın batı sahilindeki havalide verilen *İbr* adının muhtemelen nehrin isminden alıntılanmış olmasıdır. Zira Fırat nehrinin en eski adı Sümer dilinde *Pura Nunu* şeklindedir. Tamlama Alman Asurolog Friedrich Delitzsch tarafından *der grosse strom*, 'büyük nehir' olarak anlamlandırılmıştır. (Delitzsch, 1881: 169; Delitzsch, 1889: 132; Wissowa, 1907: 1195-1196) Sümerliler bu nehri deniz zannettikleri için 'nehir' anlamındaki *pura* kelimesini 'büyük' sıfatıyla birlikte kullanmış ve 'büyük ırmak' tamlamasından denizi kastetmiş olmalıdır. Asurlular *pura* kelimesinin sonuna bir müenneslik eki olan {+t} takısını eklemişler ve nehre *Purat* demişlerdir. (Sayce, 1894: 8) İbrani ve Süryani dillerinde de aynı 'te'nîs alameti' ile *Perath* şekli kullanılmış, Eski Farsça'da 'güzel' anlamındaki 'u' sıfatı ile kelime *U+furat* > *Ufurât* şekline dönüşmüş ve Arapçaya *Furat* olarak intikâl etmiştir. Bu etimolojik analiz bize *Fırat* kelimesinin en eski ve aslî şeklinin *Pura* ve hatta muhtemelen *Bura* olduğunu göstermektedir. Nitekim Alman çivi yazısı bilgini F. Hommel bu Sümerce kelimeyi ünsüzü ile *Bura* şeklinde okumuştur. (1885: 205) Bu da bize nehrin batısında kalan topraklara verilen *İbr* adının kökenini açık bir şekilde göstermektedir.

İbrî kelimesinin ‘İbranice’ anlamını ifade etmesine gelince bu, coğrafî bir adlandırmadır. *Yâkût-i Hamevî*, İbranice’nin doğuşuna ilişkin şöyle bir rivâyet nakleder:

“Muhammed İbn-i Cerîr, İbrahîm aleyhisselâmın Nemruttan kaçarak nehri¹⁵ geçtiği sırada İbrânî dili ile konuştuğunu söyledi. Nemrûd kaçan İbrahim’in ardından gönderdiği kişilere ‘Şayet Süryânîce konuşan bir delikanlıya rastlarsanız onu tutup getirin’ demişti. Onlar İbrâhîm peygamberi bulduklarında onu sorguya çektiler. Allâhü teâlâ onun dilini Süryânîceden İbrânîceye çevirdi. Bu hal nehri geçerken olmuştu. Onun için konuştuğu dil İbrânî dili diye isimlendirildi. Nemrûd Bâbil şehrindeydi” (Hamevî, 1866/III: 604)

Yukarıdaki rivayetten *İbrahim* peygamberin şahsında müşahhaslaştırılan hadisenin Semitik kabilelerin Fırat batısına muhâceretlerini sembolize ettiğini, bu kabilelerin diline geldikleri coğrafya ve geçtikleri nehrin adının verildiğini, İbrani ve İbranice isimlendirmelerinin dinî olmadığını, coğrafî olduğunu anlamaktayız. Rudolf Kittel gibi Batılı bilginler de İbrani kelimesini tespit ettiğimiz bu lejanddan bağımsız olarak aynı şekilde izâh etmişlerdir.¹⁶

Kaynaklardan elde ettiğimiz bu bilgiler ışığında Nöldeke’nin *Bar Ebroyo / İbnü’l İbrî* tamlamasına verdiği ‘İbranî oğlu’ anlamının hatalı olduğunu kesin bir şekilde söyleyebiliriz. Çünkü Arapça’da *İbrî*, Süryanice *Abra~Ebro* kelimelerinin ‘İbranî’ anlamında kullanıldığına dair sözlüklerde herhangi bir bilgi yoktur. *İbrî* kelimesi ‘taraf’, ‘yan’, ‘sâhil’, ‘nehir kıyısı’, ‘geçit’ anlamları dışında ‘İbranî dili’ anlamına da gelmekte; fakat kelimenin ırk olarak İbranî, itikad olarak Yahudi anlamı bulunmamaktadır. *Ebü’l-Ferec*’in zekâ derecesi ve fetânetinden onun İbranî ırkına mensup olduğu sonucuna ulaşmak ilim dışı olduğu gibi, babası *Harun*’un doktor olmasından hareketle Yahudiliğini iddia etmek de aynı şekilde temelsizdir.¹⁷ Hiçbir delile istinâd etmeyen, Nöldeke’nin yazdıklarını gerekçesiz

¹⁵ Nehirle kastedilen Fırat nehridir.

¹⁶ “İbranî adı ‘karşı taraftaki halk’ anlamına gelmekte ve şüphesiz bu boyların evvelce sahip olmadıkları bir havaliye göçlerine işaret etmekteydi. Bu isim İbranî boylarının Mezopotamya’dan göçlerinin ve Fırat’ı geçmelerinin bir hatırası sayılıyordu.” (Kittel, 1895: 19-20)

¹⁷ İslamiyet öncesinde bile Mezopotamya’da Süryanîlerin elli kadar okulu olup bu okullarda Süryanice ve Yunanca ders verilirdi. Miladî V. asırda Süryanîler Aristo felsefesi ile meşgul olmaya başlamışlar, VII. asırda Fırat üzerindeki Kınnesrîn Üniversitesi Yunan felsefesini Yunan diliyle öğretmekle şöhret kazanmıştı. *Cündişâpûr Tıp Mektebi*’nin kurulmasından sonra Süryanîler tıp sahasında büyük ilerlemeler kaydettiler. Tabiplerin tedavisinden âciz kaldıkları Abbasî halifesi Mansur’u Süryanî bir tabip olan Corcis Bahtîşu’nun tedavi ettiği bilinmektedir. (Zeydân: 152 vd.) Teorik ve nazarî tıp bilgisi

aynen tekrar eden Wright, Budge ve Chabot'nun söylediklerinin de bu bahiste ilmî kıymeti yoktur. Yahudilikten Hristiyanlığa geçmiş bir kimsenin İbranice konuşması ve çocuklarının da İbraniceyi ana dili olarak bilmeleri gerekirdi. Hâlbuki *Chronicles*'deki İbranice kelimeleri imlâ ve ifâde tarzı ile *Eski Ahit* üzerindeki yorumları Brockelmann'ın iddiası hilafına *Bar Hebraeus Ebü'l-Ferec*'in İbraniceyi çok iyi bilmediğini gösteriyor. Eserlerinde doğrudan bir Yahudilik tesirine de rastlanmıyor. (Janssens, 1930: 39)

Efrem Barsum'un *Ebü'l-Ferec*'in bir şiirini istişhâd ederek nisbesinin anlamını tespit çabası ve Luvis Şeyho'nun temellendirmeleri haklı ve yerinde görülebilir, fakat konuyu vuzûha kavuşturmak bakımından bu araştırmacılar da yetersiz kalmışlardır. Bolis Behnâm ve Bolis El-Fegâlî'nin "*Babası Harun Ebra karyesinden olduğu için Ebü'l Ferec'e bu lakap verildi.*" şeklindeki görüşleri de izâha muhtaçtır; bu yazarlar coğrafî eserlere atıf yapılarak *Ebra*'nın neresi olduğunu göstermemişlerdir. Daha farklı bir bilgiye ulaşılmadığı sürece en doğrusu bu isimlendirmenin kaynağının Fırat nehri ve bu nehrin batısında kalan topraklar olduğunu kabul etmektir.

Ebü'l Ferec'in dedesi *Toma* adını İsa'nın on iki havarisinden birinin adından almıştı. Havari *Toma*'ın asıl adı Yahuda olup kendisini Yahuda İskariyot'tan ayırt etmek için ona *Toma* adı verilmişti. (Hastings, 1909: 932) Bu isim Aramî kökenli olup 'ikiz' manasına gelmektedir. (Weekley, 1921: 1498) *Ebü'l-Ferec*'in doğduğu çağda İngiltere'de dahi bu isim vaftiz adı olarak kullanılmıştır. (Lower, 1860: 342)¹⁸ XII. yüzyıl sonunda bir Yahudinin Yeni Ahit'te geçen bir havari ismini (The Gospel by John: 1859: 51) çocuğuna ad olarak vermesi muhtemel görülemez. Dolayısıyla *Ebü'l-Ferec*'in yukarı doğru birkaç batında Hristiyan bir aileden olduğu dedesinin adıyla da sâbit olmakta ve *Harun*'un Yahudilikten ihtidâ etmesi nazariyesi böylece geçerliliğini kaybetmektedir.

Süryanî Hristiyanlar arasında güçlü bir gelenek halinde mevcut olduğundan Janssens'in, *Harun*'un mesleğinden hareketle Yahudiliğine ihtimal vermesi doğru değildir.

¹⁸ 1273 yılındaki nüfus sayımı kayıtlarında bu isme Robert fil. Thome şeklinde tesadüf edilir. (Frowde, 1901: 745)

Sonuç

Bu makalede Süryânî tarihçi *Ebü'l-Ferec*'in büyük münakaşalara sebep olan *İbnü'l-İbrî* nisbesi ve soyu hakkında aşağıdaki sonuçlara ulaşılmıştır:

1. *Ebü'l-Ferec*'in babası Harun o çağdan bugüne kadar Yakubî Hristiyanları arasında çocuklarına vermek âdet olan bir isim taşıyordu ve bu ismin Yahudiliğini düşündürecek bir yönü bulunmamaktadır. Mesleği olan tabiplik Hristiyan Süryaniler arasında yaygın bir meslekti ve mesleğinden hareketle Yahudi olduğunu düşünmek yersizdir.

2. *Ebü'l-Ferec*'in dedesi, İsa peygamberin on iki havarisinden biri olan *Toma*'nın adını taşıyordu ve bu durum *Ebü'l-Ferec*'in birkaç batın ötede hep Hristiyan olan bir ailenin mensubu olduğunu göstermektedir.

3. *Ebü'l-Ferec*'in eserlerinde İbranî dilini imlâ ve ifâdesi bu dili çok iyi bilmediğine tanıklık etmektedir. Baba tarafından Yahudi olsaydı bu dili aile içinde ana dili kuvvetinde bilmesi gerekirdi.

4. *Ebü'l-Ferec*'in eserlerinde Tevrat ananelerinden izler görülmemekte, üzerinde düşünce yapısına istikamet verecek bir Yahudilik tesiri bulunmamaktadır.

5. *İbnü'l-İbrî* nisbesi iddia edildiği gibi 'İbranî oğlu' anlamında değildir. *İbrî* kelimesi Arapça'da İbranîce anlamında kullanılıyorsa da bu dilin konuşurlarına *İbrî* adı verilmesi sonradan geldikleri coğrafya dolayısıyladır.

6. Nisbesindeki *İbrî* kelimesinin İbranî anlamında olmadığını bizzat *Ebü'l-Ferec* bir şiirinde dile getirmektedir. Bu şiire göre *İbrî*, 'Fırat nehri sahilinde doğan' anlamındadır ve atalarından biri Fırat nehrini geçerken doğduğu için kendisine bu isim verilmiştir.

7. Fırat nehrinin en eski adı *Bura*'dır ve Süryânî dilindeki *Perath* adı bunun müenneslik 'th'si eklenmiş şeklinden başka bir şey değildir. Fırat nehrinin batı sahillerindeki havalide bu yüzden *İbr* denmiştir. *Ebü'l-Ferec*, *İbr* bölgesindeki Malatya'da dünyaya geldiği için nisbesinde hem büyük dedesinin doğduğu Fırat nehri sahiline hem de kendi doğduğu *İbr* topraklarına gönderme vardır.

8. Arapça'da *ubûr*, Süryânîcede ise 'bâr masdarları nehrin karşı kıyısına geçmek anlamında olup Arapça *ibrî* ve Süryânîce 'ābrā kelimleri nehrin karşı kıyısına geçen anlamına gelmektedir. Bu doğrultuda *İbnü'l-İbrî* tamlamasının

anlamını nihâî olarak 'Fırat nehri geçitlerinden birinde doğan kimsenin oğlu' şeklinde tespit etmek en doğrusu olacaktır.

Kaynakça

Atiya, A. S. (2005). *Doğu Hristiyanlığı Tarihi*. Çev. Hiçyılmaz, N. İstanbul: Doz Yayınları.

Avcı, C. (2010). Nisbe Maddesi. *TDV İslam Ansiklopedisi* 33 (pp. 142-144). İstanbul: TDV İSAM.

Bolis, Behnâm (1965). *İbnü'l İbrî Eş-Şâ'ir*. Kamışlı: Matbaatü's Şebâb.

Bolis, el-Fegâlî (1988). Ebü'l Ferec İbnü'l İbrî Hayâtühü ve Âsârühü. *Dirâsât fi'l Âdâb ve'l Ulûm ve'l İnsâniyye: İbnü'l İbrî fî Mieviyyeti's-Sâbiati li-Vefâtihi*. Beyrut, 15(23), 19-25.

Brockhelmann, C. (1978). İbnü'l İbrî maddesi. *MEB İslam Ansiklopedisi V/II* (pp. 861-862). İstanbul: Millî Eğitim Basımevi.

Budge, E. A. W. (1999). *Abû'l-Farac Tarihi I-II*. Çev. Doğrul, Ö. R. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Cahun, L. (1896). *Introduction à l'histoire de l'Asie Turcs et Mongols des Origines à 1405*. Paris: Armand Colin.

Chabot, J. B. (1934). *Littérature Syriaque*. Paris: Librairie Bloud & Gay.

Çelik, M. (2010). Süryanîler maddesi. *TDV İslam Ansiklopedisi* 38 (pp. 175-178). İstanbul: TDV İSAM.

Danişmend, İ. H. (1939). Süryânî Mîkâîl Vakâyinamesi. *Türklük Mecmuası*, I, 70-80.

Darkot, B. (1978). Fırat maddesi. *MEB İslam Ansiklopedisi IV* (pp. 622-626). İstanbul: MEB Basımevi.

Delitzch, F. (1881). *Wo Lag das Paradies*. Leipzig: J. C. Hinrichs'sche Buchhandlung.

Delitzch, F. (1889). *A New Commentary of Genesis*. Tr. by Taylor S. Newyork: Scribner and Welford.

Frowde, H. (1859). *The Gospel by John*. New York: American Bible Union.

Frowde, H. (1901). *A Dictionary of English and Wellsh Surnames*. London: Charles Wareigh Bardsley.

Grousset, R. (2011). *Stepler İmparatorluğu*. Çev. İnalçık, H. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Günaltay, M. Ş. (1991). *İslam Tarihinin Kaynakları Tarih ve Müverrihler*. İstanbul: Endülüs Yayınları.

Hastings, J. (1909). *Dictionary of the Bible*. New York: Charles Scribner's Sons.

Hommel, F. (1885). *Geschichte Babyloniens und Assyriens*. Berlin: G. Grote'sche Verlagsbuchhandlung.

Honningman, E. (1978). Malatya maddesi. *MEB İslam Ansiklopedisi VII* (pp. 225-239). İstanbul: MEB Basımevi.

Ignatius, Barsoum A. (2003). *The Scattered Pearls a Short History of Syriac Literature and Sciences*. Tr. and Ed. by Moosa, M. New Jersey: Georgias Press.

İbnü'l-İbrî Mâr Grigoryus Yuhannâ (1983). *Divânü'l 'Allâmeti'l-Kebîr ve's-Şâ'iri's-Şehîr El-Feylesufü's-Süryânî Mafriyânü'l Maşrık*. Holland.

İbnü'l-Manzûr (1985). *Lisânü'l'Arab I-IV*. Kum: Neşr-i Edeb-i Havza.

Janssens, H. F. (1930). Bar Hebraeus' Book of the Pupils of the Eye. *The American Journal of Semitic Languages and Literatures*, 47(1), 26-49.

Kittel, R. (1895). *A History of the Hebrews*. Tr. by Taylor, J. Edinburg: Williams and Norgate.

Lane, G. (1999). An Acoount of Gregory Bar Hebraeus Abu Al-Faraj and his Relations with the Mongols of Persia. *Journal of Syriac Studies*, 2(2), 209-233.

Le Strange, G. (1905). *The Land of the Eastern Chaliphate*. Cambridge: University Press.

Lower, M. A. (1860). *A Dictionary of The Family Names of the United Kingdom*. London: John Russel Smith.

Maksutoğlu, M. (1969). *Arapça Dilbilgisi*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.

Mar Ignatius Jacoub III H. H. (1985). *The Syrian Orthodox Church of Antioch*. Holland.

Mütercim Âsım (2013). *Okyânûsu'l-Basît fî Tercemeti'l Kâmûsu'l Muhît Tercümesi*. Haz. Koç M. & Tanrıverdi, E. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı.

Nöldeke, T. (1892). *Bar Hebraeus, Orientalische Skizzen*. Berlin: Verlag von Gebrüder Paetel. (→ İng. terc. Black, J. S. (1892) *Sketches from Eastern History*. London and Edinbugh: Adam and Charles Black.)

Özaydın, A. (2000). İbnü'l-İbrî maddesi. *TDV İslam Ansiklopedisi 21* (pp. 92-94). İstanbul: TDV İSAM.

Panicker, J. M. (2002). *The Person of Jesus Christ in the Writings of Juhanon Gregorius Abu'l Faraj Commonly Called Bar Ebraya*. Hamburg: Transaction Publishers.

Renaudot, E. (1847). *Liturgiarum Orientalium Collectio I-II*. Francofurti ad Moenum: Sumptibus Josephi Baer Bibliopolae.

Sayce, A. H. (1894). *Primer of Assyriology*. The Religious Tract Society.

Smith, R. P. (1927). *Thesaurus Syriacus I-II*. Oxonii: e typographeo Clarendoniano.

Şartûnî, R. (1943). *Mebâdi'l 'Arabiyye III*. Beyrut: Matbaatü Kâsûlikiyye.

Şemseddin, M. (h. 1341). *İslâm Târîhi Birinci Kitâb*. İstanbul: Evkâf-ı İslâmiyye Matbaası.

Teule, H. G. B. (1997). Ebn Al-'Ebrî maddesi. *Encyclopaedia Iranica VIII* (pp. 13-15).

Vankulu Mehmed (2014). *Vankulu Lügati*. Haz. Koç, M. & Tanrıverdi, E. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı.

Weekly, E. (1921). *Etymological Dictionary of Modern English*. London: J. Murray.

Wright, W. (1894). *A Short History of Syriac Literature*. London: Adam and Charles Black.

Yâkût-i Hamevî (1886). *Jacut's geographisches Wörterbuch aus den Handschriften III*. Hrsg. von Wüstenfeld, F. Leipzig: F. A. Brockhaus.

Yesûî, L. Ş. (1898). *Grigoryus Ebü'l Ferec El-Ma'rûf bi-İbni'l İbrî*. El-Maşrık. Beyrut: Matbaa-i Kâsûlikiyye.

Zeydân, C. (tarihsiz). *Târîhü't-Temeddüni'l İslâmî I-III*. Beyrut: Dârü Mektebeti'l-Hayât.

Zihnî Efendi (2014). *El-Müntehab ve'l Muktezab*. İstanbul: Marifet Yayınları.